

FESTSKRIFT
AMAGERLANDS NUMISMATISKE
FORENING
1972 - 1987

KASTRUP 1987

KØBENHAVNSKE NØDPENGESEDLER 1809-10

Af Finn Grandt-Nielsen

Denne skitse handler om københavnske nødpengersedler fra Napoleonskrigenes tid. Jeg har gennem de senere år haft lejlighed til at forske i dette miniemne og allerede offentliggjort delresultater fra Fyn og Nordslesvig samt kortfattede oversigter. Det skulle gerne ende med en bog om hele landet i efteråret 1989.

På grund af mangel på skillemønt blev der som bekendt i årene 1806-20 anvendt både statslige og lokale småpengersedler i Kongeriget og Hertugdømmerne. I Norge begyndte det lidt før og sluttede også senere. Skillemønt blev hamstret, fordi pengersedler af alle slags sank drastisk i kurs, især over for Hamborgs valuta. Først forsvandt sølvmønterne og senere også kobberskillingerne, fordi de også var blevet mere værd som metal end deres pålydende. Småpengene blev indsmeltet, eksporteret eller blot hamstret til senere brug. Den 16/6 1809 blev det forbudt at sende større mængder rede penge med posten, og allerede 5/7 blev straffen indskærpet.

Staten forsøgte at imødegå manglen ved nye, større ud-møntninger. I september 1807 fremkom nye 4 skillinger og omkring årsskiftet 1808/09 enskillinger. Som nævnt nedenfor hjalp det ikke ret meget.

Regeringen greb derfor i årene 1809-11 til at udsende store mængder af småpengersedler på 12, 8 og 24 skilling kurant. De skulle efter planerne kun have en kort cirkulationstid, og de sidste skulle afløse de første sorter. Men det kom til at gå anderledes. Den 6. juni 1809 kom forordningen om 12-skillings sedlerne. De første blev udsendt tre dage senere. I Fyns Stifttidende kunne man den 11/7 læse, at sedlerne var nået til Helsingør, mens man i Odense endnu savnede dem stærkt.

I begyndelsen af august klagede en læser i det københavnske "almueblad" Politivennen over de nye sedlers papirkvalitet samt over manglende mulighed for at få slidte sedler byttet eller vekslet i provinsen.

De officielle 8 skilling-sedler fremkom i september. Begge værdier skulle gælde i 11 måneder og cirkulere i begrænsede mængder. 26/4 1810 blev de forlænget med et år, og fra januar 1811 udsendtes også 24 skilling sedler. Ialt blev der indtil 1814 udsendt lidt over 28 millioner eksemplarer.

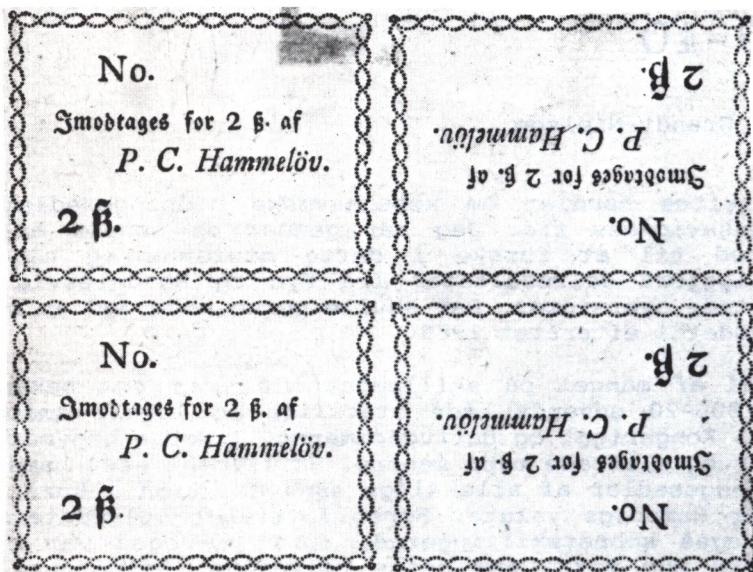

Fig. 1. Firblok af blanketter til 2 sk udstedt af P.C. Hammelöv. Nationalbankens samling (tidl. Guildal).

Han er uden tvivl identisk med Peter Christian Hammelöv (1766-1810), der tog borgerskab som brændevinsbrænder 1791; husejer i Sankt Pedersstræde 41 og fra 1812 oldermand i lauset.

Selv om de sidste blev sat i cirkulation efter statsbanke-rotten, blev møntsorten ikke ændret til "navne værdi". De statlige småpengesedler i kurantmønt blev først endelig inddraget ved en forordning 3/5 1820. Et halvt år efter var de ugyldige.

Mens de officielle sedlers historie er velbelyst på grund af bevarede finansarkiver, er det ulige vanskeligere at få hold på de lokale sedler. Det gælder både de, der er udstedt af offentlige myndigheder, og de helt private. Jeg kender indtil videre kun regnskaber for to jyske udstedere. Man er henvist til andre kilder, dog først og fremmest det bevarede seddelmateriale. Det findes overvejende i meget gamle samlinger, der i dag er i offentlig varetægt. Se eks. i billedteksterne.

En vigtig kilde er aviser og andre blade fra samtiden. Når jeg vælger at offentliggøre noget samlet om hovedstadens

forhold, skyldes det netop, at jeg for nylig gennem avislæsning har fået et mere afrundet billede end tidligere kendt. Det er dog næppe komplet, hvilket bl.a. skyldes omfanget og mængden af de københavnske aviser i forhold til mit tidsforbrug.

De ældste danske småpengesedler, jeg har mødt, er fynske. Så tidligt som i 1806 skal fattigvæsenet i Odense på grund af småpengemangel have udsendt 8 skillingsedler. Året efter kom krigen for alvor til landet. Englænderne tog flåden i København og spærrede Bælterne. I begyndelsen af november 1807 udsendte bystyret i Rudkøbing på grund af isoleringen småpengesedler på 1, 2 og 3 mark (16, 32 og 48 skilling). De ligner de officielle kurantbanksedler og er trykt hos bogtrykker Søren Hempel i Odense. Han bragte nyheden i sin avis kort efter, og herfra gik den blandt andet til Ribe Stiftstidende. Men jeg har ikke truffet den i en hovedstadsavis.

De lokale småpengesedler fremkom i bølger, der også var stærkt afhængige af lokale forhold. Ved juletid nævnes småpengemangel i Ålborg, og i løbet af vinteren og foråret 1809 er sedler dokumenteret fra store dele af Nordjylland. I Randers nævnes trykte sedler midt i februar, i Århus er de ældste fra marts. Samtidig hermed nævnes håndskrevne sedler i Ålborg. De bliver erstattet af trykte i begyndelsen af juni. På den tid er også dokumenteret sedler fra Viborg og Horsens. I sensommeren kommer Nykøbing og Thisted og andre lokaliteter i Århus- og Viborg-området med og senere Vejle. Denne bølge fortsatte og strakte sig ind i de næste år. Fra 1809 kendes også en mængde sedler uden dato, f.eks. fra Vendsyssel og Thy, Lemvig, Ribe og Odense samt Tranekær på Langeland og Knabstrup Gods ved Holbæk.

I Nørrejylland og på Fyn blev produktionen taget op igen i 1814-15. Enkelte steder fortsatte den i de mellemliggende år. I Hertugdømmerne fandtes nødpengsedler især i efteråret 1812. De lokale småpengesedler blev forbudt i slutningen af februar 1816 og skulle være inddraget i løbet af 3 måneder. Øst for Storebælt er det bevarede materiale sparsomt og oplysningerne ligeså. Bortset fra et par eksempler fra Lolland kendes kun lokale sedler fra kurantmøntperioden.

I 1808 nævnes småpengemangel i et par artikler i "Politivennen" i København. I nr. 541 (10/9) hedder det, at "det skammelige opkøb" af småmønt nu også har strakt sig til toskillingerne (fire-skillingerne blev næppe en gang set!). Det foreslås, at de, der gav eller tog opgæld, burde straffes og angiveren belønnes. Hvad angik kobberpengene, som slet ikke var gangbare udenlands, så foreslås det, at de skulle forhøjes til halvanden gang deres værdi. Dette forslag er rimeligvis formuleret af redaktøren. I nr. 545 (8/10) fremkom endnu et til afhjælpning af manglen. En

læser foreslog en lille forhøjelse af værdien på de gamle 10 og 15 skillingstykker for at lokke dem frem igen. I Ålborgavisen "Jyske Efterretninger" oplyses 13/6 1809: "I København har Mangelen på Smaaemynt i disse dage begyndt at blive høist følelig. I Boutikerne maae Kræmmerne lade Kjøberne gaae bort, fordi de ikke see sig i Stand til at bytte Bancosedler. Adskillige have, ligesom i Provindserne en Tidlang har været Tilfældet, begyndt at udstæde Beviser. Paa Banken har i disse Dage Trængslen efter at faae Smaaemynt været stor. Der er ingen Tvivl om, at der snart vil blive raadet Bod paa denne Mangel, der foraarsager saa store Ubehageligheder. Ogsaa vilde det være at ønske, at Forbudet mod at smelte Indenlandsk Skillemynt, maatte blive fornyet og efter Omstændighederne skærpet. Ligeledes kunne det maaske ikke være af Veien, at der blev fastsat en alvorlig Straf hos enhver, der overbevises om, fortsættligen at have tilbageholdt Smaaemynt."

I 1810 fremkom i Politivennen et par artikler om småpen-gesedler, som først og fremmest handler om forholdene i København. I nr. 636 (21/4) og 638 bringes en fortsat artikel "Tanker om vore papirpenge, kongelige såvelsom private". Forfatteren, der vel nok er identisk med redak-tør Klaus Henrik Seidelin, taler for, at enhver, der fremstiller papirpenge først og fremmest bør overholde sine lovede forpligtelser, dernæst underrette om forfalskninger samt indløse "endog de mest forrevne, beklistede og lappede sedler, sålænge det endnu er kendeligt, at de har været sedler."

Om de "private" sedler hedder det indledningsvis: Ved krigen har mangelen på metal, som så uheldigen er bevirket ved vor fordærlige kurs, gjort at man har set igennem fingre med, at mange købmænd, ja selv andre, have gjort sedler på skillinger fra 2 til 24. I København gør en mængde høkrende sedler på 2 og 4 stk. Pligterne er ligefrem de samme for disse seddelmagere, som for regeringerne med deres sedler. At dette seddelgøreri af private imidlertid er et uvæsen, der endnu mere end ellers ville være sket, blotter landet for sølvpenge, ses let, og ønskeligt var det, om det rent kunne forbydes.

Senere hedder det: Nogle seddelmagere ville ikke indløse deres sedler uden imod bankosedler. Dette er en uret, thi de have ikke, da de udgav dem, fået værdi for dem i banko-sedler. Andre ville ikke indløse dem uden mod varer. Her i Københavns mindre husholdninger har man sedler fra mælkeha-ndlere, brændevinsmænd, spækhøkere, urtekræmmere o.s.v. liggende, som går og kommer, er meget små og dertil let bortkommelige. Man nødes til at tage dem, når man køber i det mindre. Men det er ikke altid en følge, at man igen ville købe noget i samme bod, hvis man ej, ved at have fået disse lapper, var blevet nødt dertil, for dog at erholde en

slags godtgørelse.

I nr. 659 (16/12) fremkom et forslag fra en læser til supplement af de officielle 8 og 12 sk. sedler. Han skriver, at forlegenheden ikke ganske er afhjulpen, thi ofte må man hos urtekræmmere, brændevinsmænd, bagere o.s.v. i stedet for penge tage imod nogle tegn, der skulle gælde for 2 og dels 4 skillinger. Man skal nok ved "tegn" forstå sedler. Forslagene handler i hvert tilfælde kun om papirpenge. Læseren foreslår en 3 sk. seddel mens udgiveren mener, at en 9 sk. ville være bedre, idet man ved bytte med de officielle både kan få 3 og også 1 sk. -en ting hvormed de fattige, ja selv flere end de fattige, vare velfortjente. Ni sk. ville også være billigere at fremstille end 3 sk. Disse forslag blev refereret i Fyns Stiftstidende juledag 1810.

Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn vistes 26/6 som noget tilsyneladende meget fremmed et billede af en 2 skilling seddel fra V. Hjermitself i Vendsyssel. Den var fire dage før bragt i Iversens Fynske Avis i Odense. Den tilhørende tekst lød: "Jylland oversvømmes endnu mere end Fyen af smaae Privat-Sedler, endog To Skilling Stykker, saa det er

Fig. 2. Kvadratisk papirpollet (papir foret med pap og forseglet), 2 sk. udstedt af Møgelberg i Lille Kongensgade nr. 60. På bagsiden angives trykstedet på Christianshavns Torv nr. 366. Nationalmuseet, tidl. C.F. Herbsts samling. Den eneste "seddel" med tosidigt tryk.

Andreas Nielsen Møgelberg (1761-1823) tog borgerskab som øltapper 1788, tre år efter ændret til spækhøker og i 1807 brændevinsbrænder. Han var lejer i Lille Kongensgade 28 (matr. nr. 60).

Bogtrykkeren var Jens Breinholm (1777-1828). Efter Københavns bombardement havde han et mindre trykkeri på den nævnte adresse på hjørnet af Dronningensgade 53 og Christianshavns Torv.

intet Under, at Papiir nu er noget af det Kostbareste vi frembringe. Følgende besynderlige Seddel fra Aalborgkanten er ogsaa landet her i Fyen".

I fortsættelse af artiklen "Tanker om vore Papirpenge..." (21/7) nævnes en "kundgørelse fra et par jøder i Ålborg". Det drejer sig om købmændene Philipson & Lipman, der i Ålborg, Viborg og Århus offentlige Tidender annoncerede deres sedler på 4, 6, 8, 12, 24 og 32 sk. til indløsning med en frist på kun 6-12 uger. Redaktør Seidelin mente, at sådanne sedler når som helst skulle indveksles, selv efter 20 års forløb.

Samtidig gik en lille notits den anden vej: "I Frederiksberg Bye haves nu ogsaa Papirsedler, lydende på 4. s., 2. s., 1 s. og 1/2 s. der antages som god mynt af alle Byens Indvaanere." I Fyns Stiftstidende fornemmes disse notitser som en skjult kommentar af redaktør Hempels egen betydelige seddelproduktion.

De hele konkrete oplysninger om bevarede københavnske sedler er nævnt i billedteksterne. Her er iøvrigt vist alle kendte eksemplarer. I et par ældre lister forekommer desuden en seddel fra Overkommissionen for Fattigvæsenet 1810. Denne seddel er ikke fra København, men hører til en serie fra Bergen.

Til sidst vil jeg referere og kommentere et par andenhånds oplysninger om sedler fra hovedstadsområdet. I præsten og marinehistorikeren H. D. Linds bog "Nyboder og dens Beboere" (1882) nævnes mangelen på skillemonter: "Derfor udstedte de Smaahandlende, med hvilke Nyboder stod i Handelsforbindelse, visse Tegn af BLik eller Pap med paaskreven Værdiangivelse. Tegnene var naturligvis kun gyldige mellem Udstederen og hans Kunder;.." Linds kilder er faderens skitser til erindringer, der bestod af egne oplevelser (han var født 1800) kombineret med andres beretninger, Lind jun. supplerede med oplysninger fra arkivalske kilder. Hans skildring ligner de samtidige oplysninger om sedler og deres udstedere i Politivennen. Bliktegnene kunne dog evt. være en parallelisering med en senere tid?

Mit afsluttende eksempel passer kun i nogen grad ind i det viste billede. I politikeren Julius Schovelins bog om grossererersocietetet "Fra Kongegunst til Selvstyre" (1917) optræder endnu en navngiven person som seddeludsteder. Generelt skriver han, at "adskillige Handlende selv maatte udstede en slags Papirpenge, naar de gav igen paa større Seddel, hvilke "Coupons" de saa atter modtog ved senere Betalinger. En Mand som Jacob Holm ude på Christianshavn lavede saaledes adskillige af den Slags "Sedler" ved at skrive sit Navn og f.Eks. 1 Daler paa en Lap Papir, og da

Fig. 3-4. 2 og 1 sk. udstedt af J. Höeg. Bruuns Samling, Frederiksborg-museet (Fra Krebers Samling, købt 1841 af C.F. Herbst). Uden tid og sted, men desværre heller ikke med nogen påfaldende lighed med andre sedler. De små værdier placerer den i hovedstadsområdet.

Udstederen er rimeligvis identisk med Jørgen Höeg (1769-1842), der tog borgerskab som urtekræmmer 1800; han boede 1807 til leje i hjørneejendommen Krystalgade 2 og Købmagergade.

han laa inde med et stort Varelager, altsaa reelle Værdier, hændte det forsmædelige for Staten, at hans Sedler udi hin Staddel ofte blev foretrukne for de egentlige Mønt-sedler."

Jacob Holm (1770-1845, DBL) begyndte sin karriere som de andre kendte udstedere, idet han 1794 etablerede sig i Torvegade som Christianshavns første urtekræmmer. Man han drev det vidt fra sin lille butik. I 1805 oprettede han en oliemølle, 1808 en limfabrik, året efter en sejldugsfabrik og 1810 et sæbesyderi, hvorefter han 1811 sluttede af med en reberbane. Seks år efter opgav han sin urtekræmmerfor-

retning og gav sig i kast med endnu større tiltag. Disse ligger dog uden for de tidsmæssige rammer for denne artikel. Jeg har endnu ikke haft lejlighed til at bore dybere i Jacob Holms seddeludstedelse. Det er en god historie - og han minder derved mere om de betydeligste af de nørrejyske seddel-matadorer end de øvrige københavnske udstedere.

Noter: De fleste henvisninger er passet ind i selve teksten. Yderligere oplysninger gives og modtages på min adresse: Enghavevej 34, 5230 Odense M., tlf. 09 14 11 21. Gert Posselt, Danmarks Nationalbank, Egil Skall, Københavns Stadsarkiv og Jørgen Sømod har venligst bidraget med henvisninger.